

В.С. МАЛЕНТА

*(Київський національний університет
внутрішніх справ)*

(Науковий керівник доцент О.Б. Горова)

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

Ключові слова: *тлумачення норм права, офіційне тлумачення, неофіційне тлумачення.*

Будь-яка діяльність плідна й ефективна, коли здійснюється з повним розумінням справи. Без всебічного і глибокого розуміння змісту правових норм неможливо правове регулювання громадського життя, зміцнення законності. Тлумачення нормативних актів є необхідною передумовою для правильного здійснення норм права. У даному аспекті мова може йти як про офіційне, так і про неофіційне тлумачення норм права.

Проблема тлумачення, у тому числі й неофіційного, є однією з традиційних проблем юридичної науки. Вона має самостійне значення в процесі наукового або повсякденного пізнання державно-правового життя. Необхідність чіткого уявлення про зміст чинних норм виникає в ході як правотворчої, так і правозастосовчої роботи. Ні видати новий акт, ні систематизувати, ні застосувати наявні не можна без знань справжньої волі законодавця, що одержала офіційне вираження. Процес неофіційного тлумачення неминучий при реалізації правових норм державними органами, при укладенні угод і договорів господарськими структурами, у діяльності партій, суспільних об'єднань, при здійсненні цивільних юридично значимих дій і навіть у повсякденному житті окремої особи. Більше того, процес неофіційного тлумачення норм права багатогранніший у порівнянні з офіційним тлумаченням. Адже неофіційним

тлумаченням, у широкому розумінні цього явища, займаються практично всі як юридичні, так і фізичні особи щоденно.

В сучасний період вагомим внеском у теорію і практику правотлумачення стали праці відомих правників — С.С. Алексеєва, Є.В. Васьковського, А.Б. Венгерова, М.М. Вопленко, В.В. Лазарєва, П.О. Недбайла, О.С. Піголкіна, П.М. Рабіновича, Л.В. Соцуро, Т.Я. Хабрієвої, А.Ф. Черданцева та багатьох інших. Вони досліджують питання тлумачення загалом і неофіційного зокрема.

Предметом розгляду нашої статті є історія становлення неофіційного тлумачення норм права, а її завданням є дослідження думок, ідей і поглядів видатних вчених та мислителів, які виражали своє ставлення до права і правових явищ з метою встановлення зародження ідей неофіційного тлумачення норм права.

Кожне явище чи поняття має свої витоки і першопричини, кожне переживає період народження, становлення, зрілого функціонування та відмирання. Навряд чи є виключенням поняття тлумачення норм права. Саме поняття «тлумачення норм права» остаточно формується у середині 20 ст., але, шукаючи витоки і передумови появи цього явища, несправедливо буде не звернутись до юридично-державницького досвіду попередніх епох. Звісно, у форматі окремої статті неможливо здійснити доско-

налий аналіз історичного розвитку правої думки на предмет розробки ідей тлумачення норм права, але не представити думки окремих мислителів означало б позбавити ідейне ядро цього явища його історичної генези. Доцільно зазначити, що ідеї великих мислителів щодо різних аспектів права не були направлені конкретно на процес тлумачення, проте окремі їхні погляди, на нашу думку, склали основу генези теорії тлумачення норм права і в першу чергу це стосувалося саме неофіційного тлумачення норм права.

На межі 4 та 5 ст. до н.е. побачив світ твір давньогрецького філософа Платона «Держава», в якому автором стверджувалися принципи і правила, якими має керуватися досконала, на його думку, держава. Платон шляхом логічних умовиводів підходить до з'ясування змісту категорії справедливості. Зокрема, він доходить висновків, що, «беручись устанавлювати закони», люди влади можуть встановлювати їх правильно або неправильно, а отже виникає справедливе питання, яке за багато століть стане яблуком розбрату між представниками позитивістської та природно-правої юриспруденції: «Якщо інші люди зобов'язані користися будь-якому припису, який встановили люди, що на даний момент є при владі, то чи буде це дійсно справедливим?» [1, 23]. Розробляючи проблему справедливості, філософ доходить висновку, що ця якість здатна бути притаманною як окремим людям, так і цілим державам. Як бачимо, Платон по-своєму здійснює тлумачення існуючих чи таких, які повинні бути, норм права. Такі роздуми філософа по праву можна вважати неофіційним тлумаченням.

Естафетний жереб у розробці державницько-правових ідей від Платона перейняв його учень Аристотель (384—322 рр. до н.е.).

Розвиваючи тему писаних законів, філософ говорить про їх недосконалість і зазначає, що закони також можуть бути «поганими чи добрими, ґрунтуватися чи не ґрунтуватися на засадах справедливості».

Отже, Аристотель фактично позбавляє закон як акт уповноваженого його видавати органу чи особи ознаки універсалізму у керуванні суспільними відносинами і допускає наявність чогось вищого за закон. Цим вищим, логічно виходячи зі змісту його твору, є справедливість. Під справедливістю Аристотель розумів такий стан речей, за якого «усі рівні володарювати тією ж самою мірою, якою вони коряться, і щоб кожен поперемінно то повелівав, то корився». Слід зазначити, що філософ також уживає слово «закон» у значенні порядку, який має базуватися на засадах справедливості:

«...Хто вимагає, аби панував закон, очевидно хоче, щоб панували Божество і Розум, а хто вимагає, аби панувала людина, проявляє (у своїй вимозі) певне дикунство; бо пристрасть саме і є таким (чимось творинним), до того ж вона зводить навіть найкращих праведних з істинного шляху; навпаки, закон — це розум поза пристрастями і бажаннями». Аристотель виводить також власне поняття права. На його думку право становить «державне благо», що «служить загальній користі»; право має пильнувати судовий орган [2, 41].

Такі роздуми філософа, хоча і в його розумінні не були тлумаченням норм права, проте з позицій нашого часу можемо абсолютно точно вважати його окремі праці прототипом неофіційного тлумачення норм права, зокрема як доктринального чи професійного.

Після звернення до античної філософсько-правої спадщини доречно й цікаво, на нашу думку, звернутись до уявлень про державу, закони і право наших пращурів. Національно-етнічний аспект державницько-правої генези українства має цікавити нас настільки, наскільки ми бажаємо віднайти та дослідити автентичні прояви генетичного коду нації у вітчизняній історіософії. А цей код слід шукати, скоріше за все, саме у Київській Русі. Звісно, історія автохтонного українського етносу не починається киеворуським періодом, але мову про зародження ідей-

попередників «філософії права», а з нею й окремих аспектів тлумачення норм права, можна вести, починаючи саме з появи цієї держави.

Необхідно підкреслити, що прийняття християнства зіграло роль потужного каталізатора у процесі розвитку суспільства. Як вказує О. Братко-Кутинський, ідеї християнства, змінюючи душі, майже не змінювали світогляду наших пращурів. Християнський світогляд мав багато спільного з язичницьким. Після офіційного прийняття християнства у 988 р. життя старої релігії лише набрало нових форм (частина обрядових дійств була оформлена як християнські свята) [3, 53]. Народ Київської Русі поступово перетворювався у цивілізовану на той час націю зі своїми здобутками, культурою, планами розбудови державності, внутрішніми і зовнішніми проблемами. Це усвідомлювали як самі русичі, так і європейські держави, які почали переймати у Русі культурні, наукові, технічні досягнення. Національна самобутність Київської Русі стала джерелом національної ідеї для сучасної України, а також джерелом знань для багатьох європейських держав, у тому числі в пізнішому часі і для Росії.

Як бачимо з наведеного, тлумачення норм права у Київській Русі було досить широким та розповсюдженим. Подібні приклади можна навести і з правотворчої діяльності Володимира Мономаха та Ярослава Мудрого. І хоча у більшості випадків така діяльність відбувалася поза правовою свідомістю суспільства, особливо такий процес можна простежити при імплементації дохристиянських норм у християнські канони, ці процеси назвати інакше як своєрідним, характерним для того часу тлумаченням норм права — буде абсолютно вірним.

Отже, у Київській Русі філософія права формувалась на духовно-моральному підґрунті, на попередній глибинній народній філософії, народній духовній культурі, при цьому саме «тлумачачи» нові норми, нові правила з урахуванням вимог часу та об'єктивної реальності.

Про це свідчать такі давньоруські джерела: «Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона, «Успенській збірник», «Моління» Даниїла Заточника, «Слова Кирила Туровського», «Послання» Кліма Смолятича, «Повчання» Володимира Мономаха, «Послання» митрополита Никифора, «Житіє» Бориса і Гліба, «Вчення» Кирила Новгородця, «Повість временних літ», «Повчання» Серапіона Володимирського, «Печерський патерик», а також «Договірні грамоти Великого князя Ярославіча з Великим Новгородом», «Договори Русі з Візантією». Особливо велике значення для формування української національної філософії права мала «Руська Правда».

Митрополит Іларіон, зокрема, описує канони християнського світогляду, досліджує співвідношення Старого і Нового Завітів, «закону» і «благодаті». Для тлумачення використовуються не тільки богословські, а й соціальні поняття. Митрополит Іларіон зазначає, що «закон» — «стень», «благодать» — «істина», закон — рабство, благодать — свобода, проте існування їх мислиться як єдність актуального і потенційного. Благодать існує як замисел Бога. Актуально кожне начало не існує, а змінює одне одного: спочатку «закон», а потім — «благодать» [4, 13].

У своєму «Слові про закон і благодать» Іларіон також торкається чималого кола політичних і юридичних проблем. По суті він окреслює співвідношення закону, істини і благодаті. Термін «закон» Іларіон вживає переважно в теологічному значенні, хоча певною мірою іларіонівський термін «закон» набуває одночасно і релігійного, і юридичного змісту. Закон він характеризує як жорстоку вимогу підкорення чужій волі; під істиною розуміє реалізацію свободної волі людини. Закон — це перший щабель в організації суспільного життя, і він даний людям «на приуготование к истине», він — «предтеча істини і благодаті». Закон прирівнюється зі світлом місяця, а істина — з променями сонця. Істина досягається не всупереч закону, а завдяки йому. Термін

«закон» Іларіон частіше вживає у філософському значенні, а для правових категорій використовує термін «правда», який трактується, з одного боку, як справедливість, а з іншого — як право [3, 55—56].

Виходячи з даних досліджень, вважаємо, що саме митрополит Іларіон був першим, хто на території нашої держави на професійному рівні здійснював тлумачення норм права. Вважати таку роботу Іларіона офіційним чи неофіційним тлумаченням норм права неможливо, і було б неправильно. Проте його правотлумачна діяльність з позицій нашого часу може трактуватись як, наприклад, доктринальне тлумачення, а в деяких випадках як і професійне тлумачення норм права.

Отже, давня антологія українського права має великий філософський зміст. Філософські дослідження стосувалися передусім людини як правової істоти, її коеволюційного зв'язку. Завдяки синтезу права

і філософії, належної книжної культури формувалась висока філософсько-правова культура, в якій відображались переваги духовного над матеріальним, переваги людського розуму та мудрості над діями людини. Хоча прямо не вказувалось про природне право, проте філософське мислення було скеровано на виявлення сенсу життя на Землі, визначення пріоритету реального буття, природної поведінки людини, що є великою правовою цінністю.

Таким чином, можна зробити висновок, що в історії становлення тлумачення норм права своє належне місце займає і становлення неофіційного тлумачення, про що свідчать історичні пам'ятки-праці видатних вчених. Вони, висловлюючи свої думки з приводу бажаного та існуючого права, оцінюючи те чи інше правове явище, заклали підґрунтя неофіційного тлумачення норм права, а саме його доктринального виду.

Список літератури:

1. История политических и правовых учений. Хрестоматия. Платон. Государства / [под ред. О.Е. Лейста]. — М.: Городец, 2000. — 265 с.
2. *Аристотель*. Політика / Аристотель. — К.: Основи, 2000. — 465 с.
3. Русская философия права (антология) / сост.: А.П. Альбов, Д.В. Масленников, М.В. Сальников. — СПб: Алетейя, 1999. — 143 с.
4. *Сливка С.С.* Українська національна філософія права: антологічний ракурс / С.С. Сливка. — Львів: Воля, 2001. — 234 с.

РЕЗЮМЕ

В статті на основі аналізу історических пам'ятників-трудів видаючихся учених просліджується становлення такого правового явлення як толкование норм права и неофициального толкования норм права как его разновидности.

SUMMARY

The formation of the legal phenomenon such as the interpretation of the legal regulation and the unofficial interpretation of the legal regulation as its variety is refraced in this article on the base of the analysis of the historical works of the prominent scientists.

Рекомендовано кафедрою теорії та історії держави і права

Подано 08.04.10